

Комунальний заклад Львівської обласної ради
«Львівська обласна універсальна
наукова бібліотека»

«ПРОСВІТА» СВОЄЇ ПРАЦІ ЩЕ НЕ СКІНЧИЛА...

До 150-річчя товариства «Просвіта»

Методичні матеріали

Львів – 2018

УДК 061.2(477)

П 82

«Просвіта» своєї праці ще не скінчила... До 150-річчя товариства «Просвіта» [Текст] : методичні матеріали / упоряд., автор і наук. ред. І. Лешнівська.; ред. Д. Дигас; ЛОУНБ. – Львів, 2018. – 52 с.

Видання присвячене 150-річчю товариства «Просвіта», товариства, з лона якого вийшли такі патріотичні організації, як «Пласт», «Рідна школа», «Сокіл», «Січ», «Союз українок» та інші (колись), Народний рух України, численні партії й організації (в наш час). Члени ОУН, вояки УПА мали за плечима теж просвітянський вишкіл... Бо людина у світі не може бути національно не означена, бо чия мова – того й держава.

Видання розраховане на всіх, кому дороге рідне слово, хто розуміє його значення у побудові держави. Буде корисне і тим, хто прагне зрозуміти, «хто він є».

*Упорядник, автор
і науковий редактор*

І. Лешнівська

Редактор

Д. Дигас

*Комп'ютерний набір,
верстка, макетування*

Г. Стадник

© ЛОУНБ, 2018

© НЧ, 2018

**На варті, на варті поставим
щоденне зусилля невпинне,
і світло «Просвіти» розпалим,
розоремо землю цілинну.**

**Простуєм, простуєм шляхи
і світло крізь пільму, крізь морок несем.
Будуєм, будуєм, будуєм мости
в майбутнє, що ними до цілі ведем.**

**Мов іскру погаслу, ми будим
надію про завтра світліше,
щоб віри не тратили люди,
щоб бачили шлях свій ясніше.**

**Простуєм, простуєм шляхи
і світло крізь пільму, крізь морок несем.
Будуєм, будуєм, будуєм мости
в майбутнє, що ними до цілі ведем.**

**Готуєм, гуртуєм роками
І труд починаєм з основи,
щоб стала «Просвіта» за камінь,
за цемент в майбутній обнові.**

**Простуєм, простуєм шляхи
І світло крізь пільму, крізь морок несем.
Будуєм, будуєм, будуєм мости
в майбутнє, що ними до цілі ведем.**

Богдан-Ігор АНТОНІЧ. Просвіти (1937)

Передмова

8 грудня цього року «Просвіті» виповнюється 150 років. Заснували її в Галичині 65 здебільшого молодих людей – студентів, урядовців, учителів, журналістів. Тоді до них звернувся представник старшого покоління українських діячів О. Й. Заячківський зі словами: *«Бідна Україна-мати, бідні й ви, сини її. Праця – це ваш капітал, з котрого маєте сплатити довг народові... Щоби вас Бог охороняв від тої сьогочасної чуми, від огидного космополітизму, котрий є погібеллю всякій народности, – то держіться свого народу, – хоч як високо піднесла би вас доля, не дайтесь відірвати від вашої матері – від народу! Тоді лише ви будете сильні в народі, а нарід вами сильний!..»*.

Ці слова актуальні і сьогодні. Ними мають перейнятися ті, хто перебуває біля державного керма, бо народними потом і кров'ю оплачувалася їхня наука. Вони мають відкинути геть свою чорну невдячність і служіння власній кишені, бо рано чи пізно, а доведеться збирати каміння невдячним нащадкам великих батьків. Згадайте вічних просвітян – І. Франка й А. Вахнянина, Б. Грінченка й Лесю Українку, А. Шептицького і С. Русову, М. Аркаса й М. Коцюбинського. Хто хоче бути над народом, служіть йому, як служили йому всі істинно великі державні мужі!

Пропонуємо увазі читачів методичні матеріали «Просвіта» своєї праці ще не скінчила...». Вчитайтеся у них, погляньте на пройдений Товариством шлях, пошануйте великих просвітян і рядових членів Товариства, які віддавали свій останній кровний гріш на загальне добро, на збереження рідного слова, традицій з вірою, що на оновленій землі колись таки «врага не буде супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі».

Україна нарешті незалежна, державність української мови проголошена Основним Законом держави – Конституцією.

Але шлях від проголошення до утвердження Нашого Слова у Нашій Державі до цього часу усіяний тернами і бар'єрами.

«Буде мова – буде й держава!» – це вимога часу. Нехтування української мови, зневага до неї у південно-східних областях – одна з причин того лиха, яке маємо нині в Україні.

«Армія, мова, віра» – злободенне нині гасло. І щоб нарешті відчути, що мова наша боронить наше серце, Верховна Рада ухвалила в першому читанні законопроект «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

«З метою забезпечення додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя та на всій території України, посилення її консолідуючої ролі в українському суспільстві як засобу зміцнення державної єдності, урахування необхідності захисту національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору, підтримки розвитку національної культури, заохочення процесів її інтеграції у європейський та світовий культурний простір, постановляю:

1. Визнати за необхідне вжиття невідкладних заходів щодо зміцнення державного статусу української мови та створення єдиного культурного простору України...»

*(із указу Президента України № 156/2018
«Про невідкладні заходи щодо зміцнення
державного статусу української мови
та сприяння створенню єдиного
культурного простору України»)*

Подорожній стрінув раз
Хлопчика малого
Та й прикликав він його
І сказав до нього:
– Хлопчику, скажи мені,
Що ти за людина?
– **Українець, пане мій!** –
Мовила дитина.
– А хто ж тобі це сказав? –
Став той знов питати.
– Сам я знаю, пане мій,
Бо навчивсь читати.
Перш читав я, хто ми є.
– Та хто ж? – той питає.
– **Українці, пане мій!** –
Лесь відповідає.
– **Українець – а чому?**
Я хотів би знати!
– Як хочете, пане, знать,
То мушу сказати:
**Уродився українцем,
Син я України,
По-українському говорю
І молюсь щоднини.
По-українському співаю
Рідні, гарні пісні,
І вони, я так гадаю,
Вам теж, мабуть, звісні.
По-українському в забаві
З дітьми розмовляю,
Українців тата, брата,
Маму й сестру маю.
Ось чому я українець! –
Лесь відповідає.**
– **Українець з крові й кості,
Це з нас кожний знає...**

Богдан ФЕДЧУК. Хто ти є?

Справжній патріот України повинен повсякчас тримати руку на пульсі нашого життя. У цей бурхливий і надзвичайно тривожний час треба вміти на льоту сприймати і долати все те, що заважає державотворенню, допомагати словом і ділом доводити і викорінювати фальсифікацію, брехню, інтриги, ворожі провокації.

Особливо слід остерігатися «з московської чаші московської отрути», яку пророк України Тарас Шевченко гнівно викрив у геніальній поемі «Кавказ», такій співзвучній нашому сьогоденню.

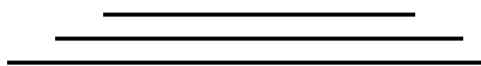
Необхідно відроджувати в собі притуплене і приглумлене почуття національної гордості, розвивати у собі любов до свого народу, яка суворо заборонялась і російським царизмом, і польськими шовіністами, і комуно-більшовиками.

*...Цареві блазні і кати,
Раби на розум і на вдачу
В ярмо хотіли запрягти
Її, як дух степів, гарячу,
І осліпити, й повести
На чорні торжища, незрячу.
Хотіли вирвати язик,
Хотіли ноги поламати,
Топтали під шалений крик,
В'язнили, кидали за грати,
Зробить калікою з калік
Тебе хотіли, рідна мати.
Ти вся порубана була...*

Максим РИЛЬСЬКИЙ. «Рідна мова»

У світовій історії жодна мова не зазнала такого страшного нищення від сусідів-ворогів, як українська від Польщі і, особливо, від Росії.

Нищення української мови поляками, москалями і більшовиками-комуністами засвідчує низка документів.

Перші бібліотеки з'явилися на Русі в XI столітті. Були це збірки грецьких рукописів, а також слов'янські переклади богословської літератури та богослужбних книг. Найбільші книгозбірні мали Києво-Печерський монастир і Софіївський собор, при якому за часів Ярослава Мудрого працювало немало переписувачів. Мали свої бібліотеки й освічені бояри та удільні князі.

XV століття

1410 рік. Битва під Грюнвальдом.

Прапор Львівської землі, з яким ішли галицькі воїни в бій під Грюнвальдом, шабля Сагайдачного, кухоль гетьмана Богдана Хмельницького зберігаються не в Україні, а у Кракові. Кілька універсалів Хмельницького – у бібліотеці Польської академії наук.

XVII століття

1626 рік. Київський митрополит Йосиф Краківський склав акафіст до св. Варвари. Москва дозволила видати, але за умови його перекладу російською мовою. Митрополитові України синодом було наказано позбирати з усіх церков України книги старого українського друку, а замість них завезти московські видання.

1627 рік. Указом московського царя за поданням патріарха Філарета наказано було «книги українського друку зібрати і на пожежах спалити» із суворою забороною будь-коли в майбутньому купувати українські книги.

1662 рік. У Москві було спалено «Учительне Євангеліє» Транквіліона Ставровецького разом з іншими його книгами та «Катехизис» Лаврентія Зизанія Густановського.

1669 рік. Після Люблінської унії розпочалося гоніння на українські книги, надруковані на польській території.

1672 рік. З'явився указ про заборону в усіх містах на території Польщі людям усіх чинів тримати в себе вдома відкрито чи таємно книги українського друку, а той, хто їх мав, повинен був принести і здати воєводі або місцевому правителю.

1677 рік. Патріарх московський Іоаким наказав з українських книг вилучити і знищити аркуші, які відрізнялися від книг московських.

1686 рік. Ліквідовано автономію української церкви. Незаконно й насильницько Київську митрополію було приєднано до московського патріархату, який контролював в Україні церкву, освіту і культуру.

1687 рік. Москва поставила вимогу гетьману України І. Мазепі щодо сприяння збільшенню кількості змішаних шлюбів між українцями та росіянами («Коломацькі статті»).

1689 рік. Києво-Печерській лаврі було заборонено друкувати будь-які книги без дозволу московського патріарха. Так, синод заборонив друк першого тому «Четїї мінеї» Дмитра Ростовського.

1690 рік. Московським собором була оголошена анафема на «киевские новые книги» П. Могили, К. Ставровецького, І. Галятовського, Л. Барановича, А. Радивиловського, Є. Славинецького та інших, писані тодішньою українською літературною мовою.

1693 рік. Московський патріарх заборонив привозити до Москви українські книжки.

XVIII століття

1708 рік, листопад. За наказом Петра I було зруйновано Гетьманську столицю Батурин. З винятковою жорстокістю було замордовано всіх його мешканців – 6 тис. чоловіків, жінок і дітей, а місто було дощенту знищено і спалено.

1709 рік. Указ Петра I про запровадження цензури при друкуванні українських книжок у Москві.

1720 рік. Указ Петра I про заборону друкування нових книжок українською мовою в Києво-Печерській та Чернігівській друкарнях, а старі книжки перед друкуванням було наказано привести у відповідність з російськими, «дабы... особенного наречия в оных не было».

1720 рік, грудень. Петро I видав указ київському губернському князю Голіцину, щоб «...во всех монастырях, остающихся в Российском государстве, осмотреть и забрать древние жалованные грамоты и другие куртиозные письма оригинальные, а также книги исторические, рукописные и печатные».

1721 рік. Указ Петра I про цензурування українських книжок.

1724 рік. Друкарня Києво-Печерської лаври була оштрафована на одну тисячу карбованців за друк книг, не в усьому схожих з великоросійськими.

1729 рік. Указ царя Петра II (внука Петра I), згідно з яким необхідно було переписати з української мови на російську всі державні постанови й розпорядження.

1731 рік. Вимога цариці Анни Іоанівни вилучити книги старого українського друку, а «науки вводить на собственном российском языке».

1734 рік. Таємна інструкція Анни Іоанівни всіляко перешкоджати українцям одружуватися з поляками та білорусами, «а

побуждать их и искусным образом приводит в свойство с великоросами».

1740 рік. Анна Іоанівна створила правління гетьманського уряду під керівництвом московського князя Олексія Шаховського і **перевела діловодство з української мови на російську.**

Переписи 1740-1748 років свідчать, що в семи полках Гетьманщини на 1094 села було більше тисячі шкіл з викладанням українською мовою. У 1804 році вийшов царський указ, який забороняв навчання українською мовою. Результати національного гніту одразу позначилися на стані освіти в Україні. Уже перепис 1897 року показав, що на 100 осіб було тільки 13 письменних.

1748 рік. Наказ синоду київському митрополитові Самуїлу Милославському **ввести в Києво-Могилянській академії та в усіх школах України викладання російською мовою**, в результаті чого на Лівобережжі зникло 866 українських шкіл.

1750 рік. Після скасування канцелярії міністерського правління малоросійських справ у Глухові з неї були вилучені та перевезені до Росії справи таємного діловодства. Документи архіву Запорозької Січі, знайдені під час «розорення Січі генерал-поручиком Текелією у скрині під престолом січової церкви», опинились у московському відділенні загального архіву Головного штабу.

1755, 1766, 1769, 1775, 1786 роки – заборони петербурзького синоду друкувати українські книжки.

1755 рік. Києво-Печерська лавра отримала наказ синоду про переклад на російську мову «Четьї мінеї» Д. Ростовського та Києво-Печерського патерика.

1763 рік. Указ Катерини II **про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії.**

1764 рік. Князю О. В'яземському надійшла інструкція Катерини II щодо посилення русифікації України, Смоленщини, Прибалтики та Фінляндії.

1764 рік, 10 листопада. Указ Катерини II про ліквідацію в Україні гетьманського правління, українських навчально-культурних закладів та усунення від влади україномовних чиновників.

1769 рік. Указ синоду про вилучення в населення українських букварів та українських текстів із церковних книг.

1775 рік, 3 серпня. Маніфест Катерини II «Об уничтожении Запорожской Сечи и причислении оной к Малороссийской губернии»

та про закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях.

1780 рік. Спалено книгозбірню Києво-Могилянської академії, що збиралася понад 150 років і була однією з найбагатших бібліотек України.

1782 рік. Катериною II було створено комісію з організації в Росії народних училищ, завданням якої було запровадження єдиної форми навчання та викладання російської мови в усіх школах імперії.

1783 рік, 3 травня. Указ Катерини II про закріпачення селян на Лівобережній Україні.

1784 рік. Розпочалася русифікація початкової освіти в Україні.

1786 рік. З'явилася заборона церковних відправ українською мовою, запроваджено російську вимову церковнослов'янських текстів. Видано указ про обов'язковість «чистого російського язика» в Київській академії.

1789 рік. У Петербурзі з ініціативи Катерини II було видано «Порівняльний словник усіх мов», у якому українська мова зазначалася як російська, спотворена польською.

● Вийшло розпорядження едукативної комісії польського сейму про закриття всіх українських навчальних закладів.

XIX століття

1800 рік. Павло I видав указ про запровадження в Україні будівництва церков у московському синодальному стилі й заборону церковного будівництва в стилі козацького бароко.

1817 рік. Закриття Києво-Могилянської академії.

● Запровадження викладання польською мовою в усіх початкових і вищих народних школах Галичини, яка входила в той час до Австро-Угорської імперії.

1831 рік. Царським урядом було скасовано магдебурзьке право, що поклато край неросійському судочинству, виборам урядовців та місцевій автономії в Україні.

1832 рік. Було проведено реорганізацію освіти на Правобережній Україні на загальноімперських засадах із переведенням на російську мову навчання.

1834 рік. Відкрито Київський імператорський університет з метою русифікації «Юго-Западного края».

1839 рік. Розпорядженням Миколи I на теренах Російської імперії ліквідовано греко-католицьку церкву. Сотні християн і

священиків було вбито, 593 з них було заслано до Сибіру. Замість них прислали московських священиків, чиновників у рясах.

1847 рік, березень-квітень. Розгромлено Товариство св. Кирила і Мефодія у Києві, заарештовано його учасників і покарано ув'язненням та засланням у віддалені губернії Росії. Посилено переслідування української мови, літератури та культури.

1847 рік, 5 квітня. За резолюцією Миколи I «під найсуворіший нагляд, із забороною писати й малювати» (що було рівнозначно ув'язненню) було заарештовано і безтерміново заслано рядовим солдатом в окремих Оренбурзький корпус Тараса Шевченка, де він пробув до 2 серпня 1857 р.

1859 року. Австро-угорська влада замінила українську абетку на латинську у Східній Галичині та на Буковині. «Абеткова війна» розгорнулася внаслідок того, що намісник Галичини граф Глуховський запропонував ввести в українську писемність латинський алфавіт, що сколихнуло галицьких українців, посилюючи боротьбу за національне визволення.

1862 рік. Закрито українські недільні і безплатні школи для дорослих.

1863 рік, 18 липня. Вийшов циркуляр міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва про заборону друкування книг українською мовою в Російській імперії («Валуєвський циркуляр»: «Української мови не було, немає і бути не може, а хто цього не розуміє – ворог Росії»).

1864 рік. Прийнято статут початкової школи, за яким навчання мало проводитись лише російською мовою. Цього ж року після судової реформи багато архівних матеріалів було вивезено до Москви.

- До Москви було вивезено велику кількість документів з ліквідованих установ у Волинській, Київській, Катеринославській, Подільській, Херсонській та Чернігівській губерніях.

1869 рік. У Східній Галичині польську мову запроваджено як офіційну в освіті й адміністрації.

1869, 1886 роки. Видано укази царської адміністрації про доплати чиновникам «в десяти Юго-Западних губерніях лицам русского происхождения, исключая, однако, местных уроженцев» за успіхи в русифікації України.

1876 рік, 18 травня. Вийшов Емський указ Олександра II про заборону друкувати та ввозити з-за кордону будь-яку

україномовну літературу, а також влаштовувати українські сценічні вистави, друкувати українські тексти до нот, виконувати україномовні музичні твори. Невипадково хор Миколи Лисенка змусили співати у концерті українську народну пісню «Дощик» французькою мовою.

1881 рік. З'явився циркуляр міністерства внутрішніх справ на роз'яснення Емського указу всім губернаторам Росії.

- Заборонено виголошення церковних проповідей українською мовою.

- Заборонено викладання українською мовою у народних школах.

1883 рік. Київським генерал-губернатором О. Дрентельном були заборонені театральні вистави українською мовою на підпорядкованих йому територіях (Київщина, Полтавщина, Чернігівщина, Волинь і Поділля). Ця заборона діяла до 1893 року.

1887 рік. Цензор повернув рукопис граматики української мови не читаючи, відписавши авторові, що немає потреби дозволяти до друку граматику мови, приреченої на небуття.

1888 рік. Указ Олександра III про заборону вживання української мови в (офіційних установах) і хрещення українськими іменами.

1889 рік. На археологічному з'їзді у Києві було дозволено читати реферати всіма мовами, крім української.

1892 рік. Заборона перекладати книжки українською мовою з російської.

1895 рік. Заборонені українські книжки для дітей.

XX століття

1903 рік. На відкритті пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві було заборонено промови українською мовою.

1906, 1907 роки. Закриття «Просвіти» в Одесі та Миколаєві.

1907 рік. Закрито царським урядом українську періодичну пресу, конфісковано видану в роки революції 1905-1907 рр. українську літературу, розпочато репресії проти діячів української культури.

1908 рік. Указ сенату Російської імперії про «шкідливість» культурної та освітньої діяльності в Україні, «могущей вызвать последствия, угрожающие спокойствию и безопасности в государстве».

1910 рік. Вийшов циркуляр П. Столипіна **про заборону створення «инородческих товариществ, в том числе украинских и еврейских, независимо от преследуемых ими целей».**

● Закриття всіх українських культурних товариств, видавництв, заборона читати лекції українською мовою, створювати будь-які неросійські клуби.

1911 рік. З'явилась постанова VII дворянського з'їзду в Москві **про виключно російськомовну освіту й неприпустимість вживання інших мов у школах Росії.**

1914 рік. Вийшов указ Миколи II про ліквідацію **української преси.** Заборонено в окупованих російською армією Галичині та Буковині вживання української мови, друкування книг, газет і журналів українською мовою. Розгромлено товариство «Просвіта» в усій Російській імперії, зруйновано бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка. Депортовано тисячі свідомих українців до Сибіру.

1918 рік. Звіряча розправа московсько-більшовицьких військ з 300 українськими героями – київськими гімназистами та студентами, які під Крутами стали на захист України.

1919 рік, 7 листопада. Початок третього наступу більшовиків на Україну (до середини лютого 1920 р. вони витиснули війська А. Денікіна з України).

1919 рік, 16 грудня. Більшовики втретє захопили Київ.

1919 рік. Після завоювання України більшовиками відбулося знищення національно свідомої частини населення та було заборонено всі українські літературні, драматичні та усні твори, серед яких лише українських народних пісень – триста тисяч.

1920 рік, 20 січня. Скасовано поляками Галицький крайовий сейм та Крайовий виділ. Відбувся поділ Галичини на три воєводства. **Заборонено українську пресу. Шкільництво було підпорядковане польському міністерству освіти.**

1920 рік, 26 травня. Контрнаступ більшовиків на Україну (12 червня вони зайняли Київ, у липні-серпні – майже всі українські землі, за винятком Галичини).

1921 рік, серпень. Більшовики розгромили загони Нестора Махна.

1921 рік, 22-23 листопада. Розстріл більшовиками 359 полонених бійців армії УНР під проводом Ю. Тютюнника під містечком Базар на Житомирщині.

1921-1923 роки. Голод у степових районах України, спричинений політикою «воєнного комунізму» та продовольчою розверсткою на селі, внаслідок чого загинуло до 1,5 млн селян.

1922 рік. Проголошення частиною керівництва ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У «теорії боротьби в Україні двох культур» – міської (російської) та селянської (української), в якій повинна була перемогти перша.

- Ліквідація товариства «Просвіта» на Кубані, Зеленому Клину та в інших місцях компактного проживання українців.

1924 рік, 26 липня. У Румунії прийнято закон, яким українців названо тими румунами, що «забули свою рідну мову». Посилюється румунізація всіх видів шкільної освіти (була завершена у 1927 р.).

1924 рік, 31 липня. Українська мова була заборонена в польських державних та самоуправних установах Західної України.

1925 рік. Остаточо закрито Український таємний університет у Львові.

1926 рік. Лист Сталіна «тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У» з санкцією на боротьбу проти «національного ухилу». Початок переслідування діячів «українізації».

1926 рік, 25 травня. Вбивство Симона Петлюри в Парижі.

1929 рік. Були заарештовані українські науковці і духовенство. Їх замінили російськомовними.

1929 рік, вересень. Заарештовано визначних діячів української науки, культури, освіти й УАПЦ за «приналежність» до вигаданих ОДПУ Спілки визволення України (СВУ) та Спілки української молоді (СУМ).

1929-1930 роки. Відбувся перший етап колективізації й «розкуркулення» в Україні. Було виселено сотні тисяч українських заможних селян до Сибіру та на Далекий Схід.

1930 рік, 28-29 січня. Надзвичайний церковний собор у Києві ліквідував УАПЦ і Всеукраїнську православну церковну раду (ВПЦР). Був заарештований митрополит М. Борецький та інші церковні діячі.

1930 рік, 9 березня – 19 квітня. У Харкові відбувся судовий процес над 45-ма діячами української науки, літератури, культури, УАПЦ за приналежність до так званої Спілки визволення України (СВУ).

1930 рік, вересень – листопад. В Галичині відбулася пацифікація – жорстокі репресивні акції – за наказом Ю. Пілсудського проти українського населення та провідних діячів українського політичного і культурного життя, під час якої було знищено українські культурні установи, кооперативи. Відбулися масові арешти.

1931 рік, лютий. Заарештовано колишніх діячів УНР В. Голубовича, П. Христюка, М. Шрага та ін.

1931 рік, лютий. Михайло Грушевський був депортований до Москви.

1932 рік, 23 квітня. Прийнята постанова ЦК ВКП(б) про ліквідацію літературних організацій і утворення єдиної Спілки письменників СРСР.

1932 рік, 7 серпня. ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР ухвалили закон «Про охорону соціалістичної власності», за яким «присвоєння» селянами навіть жмені колгоспного зерна каралося розстрілом або концтабором.

1932 рік, 23 грудня. Поляки стратили членів ОУН Василя Біласа і Дмитра Данилишина.

1932 рік. За підтримки і з мовчазної згоди «світового співтовариства» було проведено акцію з ліквідації українського народу: в Україні, яка володіє 40 % світового чорнозему, було заморено голодом 12 мільйонів українців, саме селян, щоб зберегти зрусифіковане міське населення; у містах було введено карткову систему та паспорти, відбулося масове переселення росіян у вимерлі українські села.

1933 рік, 13 травня. Самогубство Миколи Хвильового як протест проти знищення більшовицьким керівництвом української культури.

1933 рік, 7 липня. Самогубство Миколи Скрипника, доведеного до відчаю більшовицькою владою.

1933 рік, 22 листопада. Постановою ЦК КП(б)У було **припинено українізацію.**

1933 рік. Відбулося знищення українців на Кубані. **З українського правопису вилучено літеру «г».**

- Скасовано в Румунії міністерське розпорядження від 31 грудня 1929 р., яким передбачалося навчання української мови кілька годин на тиждень у школах з більшістю учнів-українців.

1934 рік. З'явилося спеціальне розпорядження міністерства виховання Румунії щодо звільнення з роботи всіх українських вчителів, які вимагали повернення до школи української мови, з формулюванням «за вороже ставлення до держави і румунського народу».

1934 рік, 18 червня. Польським урядом було створено концентраційний табір в Березі-Картузькій для українських політичних діячів.

1934 рік, 14-17 грудня. У зв'язку з убивством С. Кірова було засуджено до розстрілу діячів української культури – письменників Г. Косинку, К. Буревія, Д. Фальківського, О. Влизька, І. Крушельницького та ін.

1934-1941 роки. Знищено архітектурно-культурні пам'ятки у різних містах України, заарештовано і страчено 80 % української інтелігенції.

1936 рік, 13 січня. Відбувся Варшавський процес над 12-ма членами ОУН, звинуваченими у вбивстві Б. Перацького. Засуджено керівників ОУН С. Бандеру, М. Лебеда та Я. Карпинця до смертної кари (змінена на довічне ув'язнення).

1936 рік, квітень. Заарештовано Ю. Коцюбинського як нібито керівника українського троцькістського центру. Був розстріляний 8 березня наступного року.

1936 рік, жовтень – 1938 рік, листопад. Відбулася чергова чистка КП(б)У, масовий терор в Україні (т. зв. «сжовщина»).

1937 рік, 19-20 квітня, 23 червня. Відбулися два політичні процеси румунського військового суду над українськими націоналістами на Буковині, яких було звинувачено в революційній діяльності та в заперечуванні законності румунської влади на українській землі.

1937 рік, 30 серпня. Самогубство голови уряду УРСР П. Любченка.

1937 рік. Ліквідовано майже весь склад уряду УРСР і всього ЦК КП(б)У.

1937 рік, листопад. На Соловках було розстріляно понад тисячу ув'язнених діячів української культури (з нагоди 20-річчя жовтневого перевороту).

1938 рік. З'явилася Сталінська постанова «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах в національних республіках

СРСР». Російська мова отримала статус обов'язкової в усіх школах України.

1938 рік, 23 травня. Більшовицьким агентом у Роттердамі вбито Євгена Коновальця.

1938 рік. Посилення русифікації України у зв'язку з рішеннями XIV з'їзду КП(б)У від 13-18 червня того ж року.

1939 рік. Польською владою розгромлено українську православну церкву на Холмщині (всього знищено 189 церков, а 149 було передано римо-католикам).

1939-1941 роки. Розпочалися широкомасштабні репресії органів НКВС проти українців західних областей, а також масові депортації українського населення у віддалені райони СРСР.

1941 рік, січень. «Процес 59» членів ОУН у Львові.

1941 рік, 22 червня. Напад Німеччини на СРСР. Захоплення німцями Львова (30 червня), Галичини (липень), згодом – усієї України (19 вересня – Києва, 24 жовтня – Харкова, 26 жовтня – Одеси, у липні-серпні 1942 р. – Слобожанщини й Кубані). У ході війни на фронтах загинуло 8,8 млн українців (загальні втрати України у Другій світовій війні становлять 17 млн осіб), зруйновано 30 тис. сіл та 870 міст, знищено щонайменше 45 % економіки.

1941 рік, 12 липня. Німецькою владою арештовано організаторів Українського державного правління у Львові на чолі з Я. Стецьком, а згодом – і С. Бандеру (перебував у концтаборі до вересня 1944 р.).

1941 рік, кінець липня – серпень. Знищено більшовиками під час відступу радянських військ до 15 тис. українських політичних в'язнів, які перебували у в'язницях Львова, Золочева, Дубна, Рівного, Луцька, Києва, Харкова та інших міст. Розстріляно у Києві агентами НКВС групу видатних діячів української культури, серед яких українську письменницю й громадську діячку Л. Старицьку-Черняхівську, оперного співака М. Донця та ін. Депортовано відомих українських діячів В. Свідзінського, І. Юхименка, А. Кримського, П. Франка та ін. у віддалені райони СРСР. Багато з них загинуло або було знищено НКВС.

1941 рік, 1 серпня. Галичина була включена німцями до Генеральної губернії (дистрикт «Галичина»).

1941 рік, 19 серпня. Румунії були передані українські території між Дністром і Бугом (так звана «Трансністрія») на підставі німецько-румунського договору.

1941 рік, 20 серпня. Створено рейхскомісаріат України зі столицею в Рівному, який очолив Е. Кох.

1941 рік, 30 серпня. Вбивство в Житомирі провідних членів ОУН (м) О. Сеника та М. Сціборського.

1941 рік, 15 вересня. Масові арешти німцями членів ОУН(б). Початок підпільної активної боротьби ОУН проти німецько-фашистських окупантів.

1941 рік, грудень. У Києві німцями було заарештовано групу українських націоналістів, серед яких поетесу Олену Телігу. Їх розстріляли у лютому 1942 року.

1942 рік, 13 лютого. Розпочалося примусове вивезення українців («остарбайтерів») з центральних і східних областей України на роботу до Німеччини (протягом 1942-1944 рр. було вивезено до 2,5 млн осіб).

1942 рік, 25 липня. Німецькі фашисти розстріляли в Києві крайового провідника ОУН(б) Д. Мирона-Орлика.

- Три військові угорські суди над приблизно 150 членами націоналістичного підпілля відбулися на Закарпатті.

1944 рік, 9 червня. У німецькому концтаборі Заксенгаузен закатовано українського письменника, члена ОУН(м) Олега Ольжича-Кандибу (сина Олександра Олесья).

1944-1955 роки. Відбулися каральні акції органів НКВС проти українських сил опору, в процесі яких було вбито понад 150 тис. бійців УПА та ОУН, заарештовано понад 100 тис. і депортовано до Сибіру понад 200 тис. осіб.

1946 рік. Прийнято постанову «Про затвердження правопису, наближеного до російського».

1946-1947 роки. Голод в Україні.

1947 рік. Проведення чистки діячів української культури Кагановичем. Депортація в Сибір населення Західної України, але план її був зірваний через нестачу вагонів.

- Операція «Вісла», в ході якої було виселено з етнічних українських земель частину українців із подальшим розселенням між поляками Західної Польщі з метою прискорення їхньої колонізації.

1949 рік. Було заборонено повертатися в Україну робітникам, вивезеним під час війни разом зі своїми заводами. Для відбудови промисловості в Україні присилали росіян. На XVI з'їзді партії з лав КП(б)У було виключено за націоналізм три відсотки комуністів. У

Казахстан і Сибір було вивезено 100 тисяч українських юнаків і дівчат.

1958 рік. Прийнято постанову Пленуму ЦК КПРС про перехід українських шкіл на російську мову викладання. Верховна Рада УРСР прийняла відповідну постанову 17 квітня 1959 року.

- У ст. 20 «Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» було закріплено положення про вільний вибір мови навчання і вивчення всіх мов, крім російської, за бажанням батьків учнів.

1960-1980 роки. Відбулося масове закриття українських шкіл у Польщі та Румунії.

1961 рік. На XXII з'їзді КПРС була прийнята програма про «злиття націй» в єдиний радянський, тобто російський, народ.

1962 рік. Відбулися репресії проти захисників української мови.

1970 рік. Видано наказ міністерства освіти СРСР про написання і захист дисертацій тільки російською мовою, затвердження – тільки в Москві.

1972 рік. Відбулася друга після війни чистка і репресії проти українців. Усунено з посади першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста за недостатню боротьбу з націоналізмом. Пройшли арешти.

- Заборонено партійними органами відзначати ювілей музею І. Котляревського в Полтаві.

1974 рік. Прийнято постанову ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», де вперше було проголошено про створення «нової історичної спільності – радянський народ». Взято офіційний курс на денационалізацію.

1975 рік. Нова цензура «Кобзаря» Тараса Шевченка.

1978 рік. Вийшов «Брежнєвський циркуляр»: постанова ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках».

1979 рік. У Ташкенті відбулася конференція «Російська мова – мова дружби і співпраці народів СРСР».

- Вбито Володимира Івасюка, пісні якого мали виразно український національний колорит. Досі цей злочин не розкрито.

1983 рік. «Андроповський указ»: постанова ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних

зкладах союзних республік», якою, зокрема, було введено виплату 15-відсоткової надбавки до платні вчителям російської мови й літератури; директива колегії Міносвіти УРСР «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки», спрямована на посилення зросійщення.

1984 рік. Прийнято постанову ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи».

● Видано наказ Міністерством культури СРСР «Про переведення діловодства в усіх музеях Радянського Союзу на російську мову».

1984-1985 роки. У концтаборах замордовано Юрія Литвина, Валерія Марченка, Василя Стуса, Олексу Тихого.

1989 рік. Вийшла постанова ЦК КПРС «Про єдину офіційну загальнодержавну мову в Радянському Союзі – російську». Те ж саме – у проекті Конституції М. Горбачова.

1990 рік. Верховною Радою СРСР прийнято «Закон про мови народів СРСР», де російській мові було надано статус офіційної на всій території Союзу.

Україна незалежна

1994 рік. Намагання надати російській мові статус офіційної в незалежній, вільній, суверенній, самостійній Україні.

1995 рік. Створення спільного наукового простору (тобто російського) в СНД.

1999 рік. Доручення Президента України Л. Кучми міністрові освіти України В. Зайчуку щодо забезпечення можливості складання вступних іспитів до ВНЗ України російською мовою.

● Проект Указу Президента України «Про задоволення культурно-освітніх потреб громадян України російської національності», яким планувалося створення Центру вивчення функціонування російської мови в навчальних закладах України; недержавних університетів з російською мовою навчання у містах; введення на радіо і телебаченні передач для росіян України; створення загальноукраїнського науково-публіцистичного і

літературного журналу «Російська культура і освіта України», відкриття у Києві книгарні «Російська книга».

Ці дії зумовили появу Заяви-протесту, прийнятої на засіданні «круглого столу» із залученням широкої громадськості, політичних партій, громадських організацій та рухів і схваленої на багатолюдному вічі у Львові.

- Заява Президента України Л. Кучми на одній з нарад у Харкові щодо недопущення «насильницької (?) українізації (?)» системи вищої освіти.

XXI століття

2000 рік, 28 травня. Від отриманих побоїв помер Ігор Білозір. Він загинув за українську пісню.

2012 рік. Закон «Про засади державної мовної політики» (неофіційно – закон Колесніченка-Ківалова або «мовний закон»), яким фактично витісняється українська мова з ужитку на офіційному рівні на Сході і Півдні України.

2014 рік. Регіонали і комуністи намагалися ввести в Україні двомовність.

2018 рік. Проект Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», в якому основною вадою є обмеження його дії: він діятиме лише на підприємствах, у закладах, установах державної та комунальної форм власності (ніби у приватному секторі працюють не громадяни України і ніби вони живуть в іншій державі), а також передбачається лише 50 % обсягу преси державною мовою.

За матеріалами часопису
«Українське слово» (2014)

ЗА СВОЄ НАЦІОНАЛЬНЕ. До 150-річчя товариства «Просвіта»

*Роль історичної «Просвіти» феноменальна,
роль нинішньої – доленосна.*

Павло МОВЧАН

Відзначаємо ювілей Товариства, внаслідок діяльності якого радикально змінився світогляд багатьох українців, котрі ставали національно свідомими громадянами, здобували навички цивілізованого господарювання, прилучалися до здобутків світової культури...

«Весна народів» 1848 року не лише привела до скасування панщини і створення зародків конституційного ладу в Австрійській імперії, але й сприяла розбудові національної свідомості українського народу Галичини, Буковини, Закарпаття.

«Головна Руська Рада» та «Собор руських учених» стали першими форумами української громадськості, які поставили питання про державну самостійність українського народу, злуку єдинокровних братів «від Сяну до Дону», розвиток національної культури та освіти.

У середині минулого століття з'явилася для української нації пекуча потреба в заснуванні товариства на зразок «Чеської матиці», яке б повернуло народів мову і національну свідомість через відкриття національних читалень. У 1848 році в Коломиї було засновано першу українську читальню. «Собор руських учених» створив науково-освітнє товариство «Галицько-руська матиця». На місці зруйнованого під час революції університету розпочалося будівництво Народного дому. У 1861 році було організовано товариство «Руська бесіда» і український театр. У 1868 році серед університетської молоді народилася ідея створення товариства «Просвіта», яке, за словами його організатора Степана Качали, повинно було *«спомагати народну просвіту в напрямках моральнім,*

матеріальнім і політичним через видавання практичних книжок і брошур в тій мові, якою народ говорить».

На початку 1868 року було створено організаційний комітет, до складу якого увійшли професори гімназії й учительської семінарії Анатоль Вахнянин, Юліян Романчук, Омелян Партицький, Олександр Борковський; урядники Корнило Сушкевич, Михайло Коссака; студенти Андрій Січинський, Олександр Огоновський.

У березні 1868 року був написаний статут майбутнього Товариства, але галицьке намісництво його не затвердило. Аж у вересні того ж року віденське міністерство прийняло статут і дозволило заснувати товариство «Просвіта».

8 грудня 1868 року у Львові в залі польської міської стрільниці по вулиці Курковій (тепер Лисенка) було скликано перший загальний збір товариства «Просвіта», на якому було фактично і започатковано діяльність цієї організації. Серед 65 засновників найбільше було молодих людей – студентів, урядовців, вчителів.

Головою новоствореного Товариства за пропозицією отця доктора Омеляна Огоновського був обраний молодий, але вже загальновідомий музикант та письменник, професор академічної гімназії Анатоль Вахнянин.

До керівного складу Товариства, так званого віділу, було обрано професорів академічної гімназії Олександра Борковського, Омеляна Огоновського та Юліяна Романчука, професора учительської семінарії Омеляна Партицького, студента університету Івана Комарницького, урядників Михайла Коссака та Корнила Сушкевича, докторанта прав Максима Михалюка, художника і письменника Корнила Устияновича. Майже всі вони відіграли важливу роль не лише в самій «Просвіті», але й в українському суспільному житті взагалі.

За першим статутом «Просвіта» була науково-просвітницькою організацією. Крім навчання народу шляхом збирання та видання здобутків усної словесності... і всього, що дає можливість вивчати народ та його історію, Товариство повинно було

«видавати популярні перекази з усіх галузей науки, які відповідали б поняттям народу та його потребам».

Кожен бажаючий стати членом нового Товариства повинен був заплатити чотири крони вступного внеску, а потім щомісячно виплачувати ще трохи більше однієї крони. Ініціатори Товариства розраховували тільки на заможних мешканців, бо на той час за дві крони можна було придбати вівцю. **Тому просвітяни того періоду працювали для народу, але ще не з народом.**

Після прийняття **другого статуту**, крім Головного віділу, що працював у Львові, Товариство почало поширювати свою діяльність на райони, де створювалися самостійні віділи, наділені правами проводити власні збори. Створення нових структур сприяло залученню нових членів до лав Товариства. Вступний внесок знизився до двох крон, щомісячний – до 0,5 крони. Крім того, всі члени Товариства мали право одержувати по 2 примірники кожного видання «Просвіти» за половину номінальної вартості.

Весною 1869 року Омелян Партицький уклав читанку для сільських дітей під назвою «Зоря». Це був збірник різноманітних за змістом статей, оповідань, байок, в кінці якого було вміщено розділи «всячина» та «лікарський поради́ник». Про те, що перша книжка була вдала у всіх відношеннях, свідчив той факт, що весь тираж (2 тис. пр.) було розпродано впродовж двох тижнів.

Натхнені успіхом, просвітяни видали **другу книгу «Що нас губить, а що помочи може?» Степана Качали**, написану у формі діалогів про згубний вплив пияцтва. У зв'язку з великим попитом вона впродовж п'ятих років перевидавалася тричі (загальний її тираж сягав 9 тис. пр.) і розійшлася з тим же успіхом.

У наступних виданнях, **«Катехизм для дітей» К. Селецького та «Народний календар» за редакцією О. Партицького**, тираж був збільшений до 3 тис. примірників. Успіху перших видань сприяла якісна редакційна підготовка. Крім О. Партицького, редагуванням книжок займалися син засновника «Руської трійці» Маркіяна Шашкевича Володимир та буковинський письменник Юрій Федькович.

Розповсюдження власних видань було пов'язане з чималими труднощами. Своєї книгарні «Просвіта» не мала, тому продаж книжок здійснювався самими членами «Просвіти». Ситуація змінилася з прийняттям **нового статуту Товариства 1876 року**, за яким кожен член «Просвіти» одержував за рахунок місячного внеску близько чотирьох книжок, які розсилалися поштою. Розсилання книг поштою всім членам Товариства, як основна форма розповсюдження, збереглося до 1914 року.

Зменшення розміру щомісячних внесків привело до досить значного поповнення Товариства новими членами. Крім продажу, а пізніше розсилання поштою, «Просвіта» досить велику кількість книжок передавала безкоштовно в лікарні, тюрми, церковні братства та інші організації. Книги друкували спеціально для преміювання і використовували як форму заохочення в культурно-просвітницькій роботі.

Так, лише у 1883 році з цією метою було надруковано 18 назв книг тиражем 50-100 тис. пр. А на кінець 1903 року було подаровано 380 організаціям 23 тис. книг загальною вартістю 4 тис. крон.

Розсилати свої видання Товариство намагалось і за межі Галичини. Насамперед погляд просвітян був спрямований на Велику Україну, яка перебувала у складі Російської імперії. Не дивлячись на те, що українці Наддніпрянщини мали набагато менше можливостей для розвитку національної культури, поодинокі книговидавці всіяко намагалися підтримувати книгообмін, про що свідчить факт, що лише за 1886 рік «Просвіта» отримала з України 119 книг.

Періодично «Просвіта» влаштовувала музично-декламаторські вечори, щорічно з академічною молоддю – вечорниці на честь Тараса Шевченка. Тож можна сказати, що «Просвіта» стояла біля керма культурного та громадського життя Галичини, залучаючи, у першу чергу, до цієї праці молодь, що мало виховне значення. «Просвіта» вела активне листування зі Сеймом та його виконавчим органом – крайовим комітетом щодо надання кредитів на видавничу діяльність та інші цілі. Головна частина дотацій йшла на видання книг і, передусім, на випуск підручників для українських шкіл.

Згідно зі «Списком видань товариства «Просвіта» І. Калиновича, з 1869 по 1876 роки вийшло 22 підручники загальним тиражем 15100 примірників. Це були перші підручники для гімназій і народних шкіл, видання яких мало велике значення не лише для історії «Просвіти», але й для історії українського культурного розвитку загалом.

Третій голова «Просвіти» Володислав Федорович у своїй інавгураційній промові 1873 року зазначив: *«Про економічне значення освіти найкраще сказав Монтеск'є, який вважав, що культуру краю визначає не ступінь родючості землі, а ступінь освіченості громадян. Та й політиком може бути лише освічена людина... Отже, нам, русинам, необхідно в першу чергу усвідомити, що скільки голів завоюємо для освіти, стільки ж осіб скаже, що ця земля – Русь, а вони русини. Нехай же політикою для русинів стане праця над освіченням народу».*

У 1875 році «Просвіта» відкрила першу філію у селі Бортниках біля Ходорова і взяла під свою опіку першу читальню в селі Денисові на Тернопільщині.

У книзі К. Левицького «Про закон о товариствах і право збору» (1884) говорилося: *«Сама тільки книжка не дасть освіти, для неї необхідне ще живе слово, потрібні проводарі цього слова! Нам неодмінно потрібні просвітницькі основи, потрібні нам читальні в усіх селах нашої Галичини, в усіх селищах та містах».* Отже, члени «Просвіти» наполягали на тому, щоб Товариство займалося не тільки освіченням народу, але й його економічним піднесенням.

На **основі нового статуту 1891 року** Товариство отримало право організовувати читальні «Просвіти», які повинні були проводити курси для неписьменних, голосні читання, вечорниці; ставити театральні вистави; мати свою позичкову касу, створювати земельно-господарські промислові спілки, утримувати громадські комори. Допомогати в роботі, а також контролювати діяльність читалень повинні були філії «Просвіти».

Невдовзі «Просвіта» виросла в найбільш значиме в регіоні Товариство, яке охопило своєю діяльністю всі ланки культурного і економічного життя Галичини. Про це свідчило відкриття філій та читалень, які вкрили своєю мережею найбільш віддалені від Львова

регіони. Власні читальні Товариство регулярно забезпечувало книжками та періодичними виданнями.

Крім розповсюдження книг у всіх повітах Галичини, «Просвіта» створила у Львові власну національну бібліотеку з архівом. Чимало українців офірували свої видання і навіть цілі бібліотеки до неї. Багато галицьких та зарубіжних товариств поспішили вступити в книгообмін зі створеною бібліотекою.

Крім подарунків, Головний віділ «Просвіти» закупував до своєї бібліотеки необхідні книги, особливо рукописи з автографами письменників. У 1871 році до бібліотеки приєдналися книжкові фонди товариств «Руська бесіда» і «Побратим», а також редакції газети «Правда».

Досить цінні матеріали надходили до бібліотеки «Просвіти». Після відкриття бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка «Просвіта» передала їй чимало цінних матеріалів, залишаючи собі белетристику та книжки науково-популярного змісту. Раритети, що збереглися після руйнівних подій Першої та Другої світових воєн, зберігаються сьогодні в архіві НТШ.

У 1895 році «Просвіта» стала першим українським Товариством, яке спромоглося придбати власний будинок в центрі міста за адресою площа Ринок, 10. Бібліотека в ньому займала три кімнати, а фонди були відкритими для користування.

Було також засновано Український національний музей, більша частина фондів якого згодом перейшла до Національного музею ім. Андрея Шептицького, а деякі матеріали було передано до музею НТШ. Важливо, що музей «Просвіти» поклав початок розвитку української національної музейної справи.

У 1878 році з дозволу митрополита Сильвестра Сембратовича «Просвіта» видала український молитовник, написаний чистою народною українською мовою. Ця подія мала велике значення, бо молитовник поряд з «Біблією» був головною настільною книгою в кожній родині. Висловивши подяку митрополитові, голова «Просвіти» Омелян Огоновський заявив, що своїм дозволом *«розвалив він, мов громоносним тараном, неподвижні заборони тої закостенілості, що не дозволяла молитися до Отця небесного рідною*

мовою». Про популярність молитовника говорив той факт, що до Першої світової війни книга сім разів перевидавалася загальним тиражем 95300 тис. примірників.

Важливою була і економічна діяльність Товариства. Практичними посібниками для виходу українських селян із матеріальної скрути стали книги, видані для народу. У 1874-1875 рр. було видано 24 книги загальним тиражем 281850 примірників, 28 номерів газети «Господар». Це було початком духовної революції в Галичині.

Одразу після свого створення «Просвіта» дала початок ремісничому товариству «Побратим» (1875) у Львові; товариствам «Поміч» у Підгайцях, «Надія» в Збаражі, «Порука» в Помор'ях; відкрила край мережею позичкових кас та крамниць, які стали основою для розгортання економічної діяльності, базою для майбутніх господарсько-економічних установ.

За прикладом галицьких були створені «Просвіти» на Наддніпрянщині. У 1905 році почали засновуватися губернські філії у Києві, Катеринославі, Одесі, Кам'янці-Подільському, Житомирі, Чернігові, а також на Кубані, у Баку, Владивостоці. Головні виділи очолювали видатні письменники і вчені. Досить згадати, що головою київської «Просвіти» був Б. Грінченко, заступником – Леся Українка, членами – С. Єфремов, В. Винниченко, С. Русова; що чернігівську «Просвіту» очолював М. Коцюбинський, а миколаївську – М. Аркас.

У 1909 році «Просвіта» взяла на себе важку, але почесну місію. З метою координації діяльності не тільки в Галичині, але й на всіх українських землях провела Перший український просвітньо-економічний конгрес, який перетворився в справжнє свято української культури. Основною темою був розвиток видавничої діяльності в усіх куточках українських земель, як головного чинника поширення освіти. Якщо в 1904 році в Австро-Угорщині налічувалося 38 найменувань українських періодичних видань, то в царській Росії 28 мільйонів українців не мали жодної газети чи журналу.

Про досягнення української видавничої справи, значну частину якої становила продукція «Просвіти», свідчив той факт, що за перше

десятиліття XX ст. кількість неписьменного українського населення зменшилась на 16 %.

Під час окупації Львова російською армією 1914 року у першу чергу гонінню була піддана «Просвіта», яка на початок Першої світової війни стала найбільшою українською організацією, що охопила мережею культурних центрів всю Галичину і налічувала 77 філій, 2944 читальні, 209950 членів. У першу чергу закривались філії і читальні, по-варварськи знищувались книги і умеблювання бібліотек, були спалені цінні папери, сховані в касі кооперативного банку «Дністер». Було вислано до Сибіру редактора видань Товариства Ю. Балицького, де він і загинув. Кілька членів Головного віділу емігрувало до Відня. Не повернулися до рідних місць колишній голова П. Огоновський, його заступник Є. Озаркевич, Я. Веселовський, спочивши на віденському цвинтарі. Таким чином, «звільнення» Росією від Австро-Угорщини звелось спочатку до руйнування української культури в ім'я російської єдності, а потім і віддання українського населення Буковини та Галичини в жертву румунізації та полонізації.

Поновити просвітницьку діяльність вдалося лише у 1917 році. Почалася робота з відбудови читалень, підготовки до святкування 50-річчя «Просвіти». Велика кількість товариств «Просвіта» виникло у 1917 році на Великій Україні, де потім, 22 січня 1918 року, було проголошено Українську Народну Республіку. Львівські видання потекли в Україну, в читальні та школи, що масово відкривалися і де, в свою чергу, розпочалося масове книгодрукування.

1 листопада 1918 року на руїнах Австро-Угорщини була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка. Товариство «Просвіта» стало основою міністерства освіти ЗУНР.

Та невдовзі розпочалася затяжна українсько-польська війна. На наших землях було встановлено жорстокий режим, проведено масові розправи в селах з вимогою контрибуції, знищено українські видання. Українську мову повністю було вилучено із державного вжитку. Було знищено і земельні маєтності Товариства, які колись давали прибуток.

Але і з цього важкого становища «Просвіта» вийшла завдяки наполегливій праці її активних членів І. Кивелюка, І. Брика, М. Галущинського, Т. Лежогубського. Першочерговим завданням стало поновлення діяльності філій та читалень хоча б на довоєнному рівні, організація гуртків самоосвіти з метою ліквідації неписьменності, особливо серед молоді, створення на базі кожної читальні бібліотек й поновлення діяльності «мандрівних» бібліотек, залучення нових членів до лав Товариства.

Видавнича політика «Просвіти» у 20-х роках ХХ ст. кардинально змінилася. На пропозицію професора М. Возняка було складено нову програму, яку Головний віділ рекомендував для виконання. Згідно з новим планом всі видання Товариства поділялися на чотири групи:

- *народна бібліотека (видання популярно-белетристичного змісту) – призначена для народних мас*
- *загальна бібліотека – для більш освіченого читача*
- *українська письменність – продовження видання кращих зразків літератури*
- *письма з «Просвіти» – періодичний орган Товариства*

У 1926 році «Просвіта» прийняла рішення дозволити безкоштовно користуватися бібліотечним фондом читалень малозабезпеченим членам Товариства і молоді до 16 років. Результати такої акції не забарилися: кількість читачів, як і потреба в книжці, значно збільшилася.

Після Першої світової війни почалося масове будівництво Народних домів у Галичині. «Просвіта» дала життя товариствам «Сільський господар», «Союз українок», «Рідна школа», «Пласт»; організовувала народні свята, фестини, подорожі по краю; засновувала музеї, друкарні, народні школи, торговельні курси, а також економічні організації «Центросоюз» та «Маслосоюз».

При щедрій допомозі наддніпрянських патріотів «Просвіта» створила науково-літературний центр НТШ, після чого Львів став духовним осередком усього українського життя.

У діяльності товариства «Просвіта» у Львові у 1928-1939 рр. можна виділити три періоди:

- *1928-1932 рр.* – роки матеріального і морального занепаду в роботі, викликаного економічною кризою, яка охопила всі країни Європи

- *1932-1935 рр.* – роки піднесення діяльності Товариства до рівня передкризового

- *1936-1939 рр.* – роки найвищого розквіту в просвітницькій та видавничій роботі

Підсумовуючи діяльність Товариства у 1938 році, Головний відділ відзначав: *«За останній час в просвітницькому житті розпочато нову фазу розвитку, котра забезпечує сталість і гнучкість нашої організації»*. Закріплення позицій дозволило Товариству повернутися до втілення заповітної мрії – відкрити у Львові Інститут освіти, який мав готувати кадри для просвітницької праці і де молодь мала готувати себе до повсякденної праці для народу. Для втілення такого задуму не вистачило часу. **На останнє своє засідання «Просвіта» зібралася 8 червня 1939 року, а там – «золотий вересень»...**

Більшовицький режим не міг пробачити «Просвіті» її виняткової ролі у розбудові світогляду людей, які ставали свідомими українцями, здобували навички цивілізованого господарювання, позбувалися неучтва і безкультур'я, долучалися до здобутків світової культури та чистих джерел національних традицій. **Восени 1939 року «Просвіта» була ліквідована.**

Чи не найбільшою втратою для української культури стало знищення величезної кількості українських книжок, рукописів, архівних матеріалів, незалежно від їхньої ідейної спрямованості і змісту, медичних і господарських poradників. Тисячі діячів, активістів, членів «Просвіти» було ув'язнено в таборах ГУЛАГу, заслано в сибірську тайгу і степи Казахстану, загинуло під час масових розстрілів у 1941 році, після того, як в Будинку «Просвіти» у Львові 30 червня 1941 року було проголошено відновлення Державності України. Репресії уцілілих просвітян продовжувалися і в 1944 році.

Згадаймо сьогодні схвальним словом невмирущу працю просвітян, у т.ч. і в діаспорі. Важке матеріальне становище

українського народу, який не мав власної держави, призвело до масової еміграції ще в ХІХ ст. З Галичини та Буковини основна маса емігрантів вирушила до далекої Америки. Перша світова війна знову зіграла з насиджених місць велику кількість людей. Після більшовицьких погромів, коли в Україні діяльність «Просвіти» стала неможливою, весь тягар просвітницької праці, особливо книговидання, взяли на себе українці в еміграції.

Куди тільки не закинула доля «журавлів з України»: Канада і Бразилія, Аргентина і Уругвай, Парагвай, Югославія, Австралія, Чехословаччина, Польща, Франція, Німеччина, Китай та Японія... – скрізь панував дух «Просвіти», яка збирала і єднала людей, не давала занепасти духом на чужині, зберігала українські традиції і мову, популяризувала українську культуру. **Отже, діяльність «Просвіти» фактично ніколи не припинялася, і за це нашим землякам доземний уклін.**

13 червня 1988 року за ініціативою групи інженерно-технічної інтелігенції відбулися перші збори Товариства української мови у Львові. Оскільки львівська партократія не впустила учасників зборів до Клубу будівельників, як планувалося, сотні людей прийшли до пам'ятника І. Франкові на перший мітинг, і там були обрані рада Товариства, голова, заступники.

Новітнє відродження України розпочалося саме того дня. Товариство української мови стало згодом матірним: з його лав вийшли організатори РУХу, чисельних партій і державні мужі. Товариство добилося прийняття Закону про мови. Львівське керівництво Товариства винесло на пленум Спілки письменників України ідею створення республіканського Товариства української мови, і незабаром з цього приводу відбулася установча конференція в Києві.

15 жовтня 1989 року вийшла у Львові, ще за умов комуністичної цензури, одна з перших незалежних газет – «Просвіта», а згодом при Товаристві відкрилося і видавництво. Товариство стало масовим, мережа осередків охопила всю Галичину, а також Східну Україну, виникли вони в східній і західній діаспорах. Товариство взяло на себе основний тягар передвиборної кампанії, що дало неабиякі результати:

на Львівщині до українського парламенту не був обраний ні один партократ. Заходами осередків Товариства були українізовані всі вищі навчальні заклади Галичини, а на Сході почали відкриватися українські школи...

Просвітяни завжди були вірні Шевченковому заповіту:

*Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь,
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає...*

Ми, їхні нащадки, повинні пам'ятати про тих, хто творив історію «Просвіти», бо саме ця організація, образно кажучи, виборювала незалежність послідовно, самовіддано, жертовно. Не осоромила і не зганьбила себе ані перед великими предками нашими, ані перед грядущими поколіннями.

«Просвіта»! Великодній дзвін українства. Своім набатом саме вона розсіювала в Україні «мраки тьмаві» чужеземного займанства, кликала тих, хто «живий, в кого думка повстала», до праці – невтомної, наполегливої, до будівництва власного Українського Храму – Держави. Саме за це її любив і любить народ і так люто ненавиділи й ненавидять вороги – явні й приховані.

Кожен новий загарбник – чи то поляк пихатий, чи то німець жорстокий, чи москвин підступно-агресивний – намагався знищити Товариство. Але «Просвіта» жила. То в підпіллі, то лише у свідомості патріотів, то в напівофіційному ворожому стані. Жила і народжувала інші патріотичні організації – «Пласт», «Рідну школу», «Сокіл», «Січ», «Маслосоюз», «Центросоюз», Союз українок, а в наш буремний час Народний рух України, численні патріотичні партії й організації. В ОУН і УПА за плечима теж просвітянський вишкіл. «Просвіту» можна назвати не лише матір'ю інших українських товариств й угруповань, але й матір'ю незалежності.

Ірина ЛЕШНІВСЬКА
(за матеріалами статті Ганни Іваницької,
одного із членів ініціативної групи, 1988)

*Це я – глава вугла, я камінь всього,
Гірчичне зерно, що зросло, що кида тінь, –
Сівач. Я сміло йду і сім'я в перелогі
Я кидаю для всіх, майбутніх поколінь.*

*Я стала ратаєм на днів нових світанку,
Коли ще спали всі в курних хатинах сіл –
Я гасло кинула, скликаючи фалянгу,
Що мала йти в народ апостолами діл.*

*Я зброю їм дала, і силу чародійну,
І, визвавши пітьму на бій зі мною йти,
Я в душу їм жагу, як зірку стопромінну,
Поклала: – світ старий звалити, рознести!..*

...Я скрізь їх слала – і до міст, і до колиб,..

*...Мій голос плив, як грім, він побудив оспалих,
Він їх шукати вчив дороги в ясний день –
І сонце молоде від Києва по Галич
Життя влило нове в замерзлий чорнозем.*

*Я йду, жива, міцна, черства, як Боже літо,
І візію несучасливих, ясних літ,
Коли ви здіймете свій прапор пишноцвітний
В сім'ї народів вольних на землі.*

Анатоль КУДРИК. Просвіта

«ПРОСВІТА» ПОТРІБНА УКРАЇНІ: МИ БУДУЄМО ДЕРЖАВУ

*Наука і пізнання – це найбільша сила народів.
Митрополит Андрей ШЕПТИЦЬКИЙ*

Сцена (чи приміщення бібліотеки) святково оформлені (Державний прапор України, прапор «Просвіти», напис «Просвіті» 150 років», портрети відомих діячів і голів «Просвіти» Львівщини; світлини історії та діяльності товариства).

На сцену виходять ведучі і читці, одягнені в український народний стрій.

Звучить пісня «Чом, чом, чом, земле моя» (слова Костянтини Малицької, музика Дениса Січинського).

Читець І.

- Хочу спілкуватися лише українською мовою, аби всі довколишні чули і бачили, що я не поляк, не росіянин чи німець, а русин (українець)
- Хочу промовляти зі священниці казальниці по-українському, аби Бог входив у відкрите серце українця
- Хочу пізнавати світову культуру і чужі мови задля вивчення своєї, української
- Хочу творити літературу цією мовою задля того, аби висловити найсокровенніші народні помисли
- Хочу піднести свою мову на вершину суспільного життя задля утвердження окромішності власного народу

Маркіян ШАШКЕВИЧ

Ведучий І. В історії українського відродження періоди злету завжди чергувалися з періодами глибокого занепаду. Після короткої суспільно-політичної відлиги наставала глуха смуга реакції – завмирало національне життя, згасала надія. Але згодом крига скресала знов, знову оживали сподівання.

Саме на хвилі одного з таких бурхливих періодів національного піднесення у Львові в грудні 1868 року виникло українське громадське культурно-освітнє товариство «Просвіта», 150 років з часу заснування якого відзначаємо.

Звучить гімн «Просвіти», музична редакція Мирона Дацка.

Ведучий II. Понад три чверті століття «Просвіта» була частиною життя Галичини. Її називали Матір'ю всіх українських національних товариств, Світлом, Знанням, Добром і Волею українського народу. Вона мала велику мету: незалежність України, державність народу, об'єднаного прагненнями зберегти і примножити власну духовність, рідну мову, історію, культуру. Саме за те її любив і зберіг народ, за те переслідували і нищили вороги.

Тисячолітні зусилля найкращих і найшляхетніших з людського роду людей пішли на те, щоб зародити в людських душах віру в непереможність правди, яка не рахує жертв і не знає страху, любов до рідного краю, відданість чесній праці задля майбутнього українського народу. Їхній незмінний заклик: «Добробут народний та воля – то наша найперша засада» (П. Грабовський).

Звучить гімн Українських січових стрільців «Ой, у лузі червона калина похилилася» (слова і музика Степана Чарнецького).

Ведучий I. Через всю історію наші предки формували дух людської і національної гідності, щоб збудувати міцні опори для національного самопізнання, щоб кожен з нас був справжнім сином свого народу і свого роду.

Відомо, що для того, щоб правильно оцінити якусь добу, треба духом перенестися в неї, щоб зрозуміти всі ті почування, всі ті думки, якими керувалися її керманічі.

Блажен, хто сіє у народі
Зерно найкраще на землі:
Зерно любові, братерства, згоди
В громаді, в хаті і сім'ї...

Олександр КОНИСЬКИЙ

Ведучий II. Ще перед заснуванням «Просвіти» активісти народопросвітницьких організацій у своїй діяльності ставили собі за мету працювати для просвіти народу і відродження національної свідомості.

Перша така спроба була в Галичині після приєднання її до Австрії, коли потрохи почало оживати культурно-національне життя. У 1816 р. тодішня українська інтелігенція, що складалася майже виключно з духовенства, заснувала просвітне товариство в Перемишлі. Але це товариство через відсутність підтримки його інтелігенцією діяло недовго.

Наприкінці 1845 – на початку 1846 року, через 30 років, у Києві гурток ентузіастів заснував товариство, яке на честь

просвітителів слов'ян Кирила і Мефодія було названо Кирило-Мефодіївським братством. Але в березні 1847 року його члени були заарештовані царським урядом, а один з них, Тарас Шевченко, відданий у солдати у чужий далекий край із заборонаю писати і малювати.

Він перший за свою любов
Тяжкі дістав кайдани,
Але до скону їй служив
Без зради, без омани.

Леся УКРАЇНКА

Ведучий І. У 1848 році, році так званої «весни народів», коли австрійську монархію потрясла революційна буря, галицькі русини-українці здійснили заповіти своїх попередників, діячів славної «Руської трійці» – Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького, які в другій половині 30-х років ХІХ ст. закликали до народної праці.

На екрані з'являються портрети діячів «Руської трійці».

16 червня було засновано товариство «Галицько-руська матиця», яке проіснувало лише два роки. Влада чужих імперій знищувала прояви всього українського: школу, книжку, мову. Але не вмирала душа українська. Слово її велича Тараса Шевченка будило молоде покоління до суспільно-політичної праці.

Читець ІІ.

...На москалів не зважайте,
Нехай вони собі пишуть по-своєму,
А ми по-своєму. У їх народ і слово,
І у нас народ і слово.

****

Та нехай собі як знають,
божеволіють, конають, –
нам своє робить...

Молітесь Богові одному...
А більше на землі нікому
не поклоніться!..
Мій Боже милий,

Даруй словам святую силу –
Людськеє серце пробивать,
Людській сльози проливать,
Щоб милость душу осінила.

Звучить пісня «Рече та стогне Дніпр широкий» (музика Данила Крижанівського, обробка Віктора Косенка).

Ведучий II. Серед галицької інтелігенції з'явилася група людей, які відстоювали національну позицію і твердо вірили у власний народ. Це – львівський митрополит Спиридон Литвинович, о. Григорій Шашкевич, посол Галицького сейму о. Степан Качала. Їхня віра у народ, його власні сили ґрунтувалися на переконанні, що українці – окрема нація, а найбільшим її скарбом, засобом збереження і боротьби є мова і освіта.

До них приєдналася молодь, згуртована письменником Володимиром Шашкевичем (сином Маркіяна Шашкевича), яка прекрасно знала «Русалку Дністрову», «Кобзар». В основу своєї діяльності вони ставили інтереси народу, вживали в побуті і на письмі народну мову, своїм обов'язком вважали організацію освітньо-культурної діяльності серед народу. Завдяки орієнтації на народ їх називали народовцями.

Читець I.

Давно другі пробудили-сь,
Сьвітло засьвітили,
Давно вони вештають-ся
З усієї сили
Коло свого, не чужого:
А ми спим і досі,
І негодні, і голодні,
І голі, і босі.
А хто винен? Самі винні,
Що не встали рано!
А ті наші вороженьки
Вже кують кайдани,
Кують довго, кують добре:
Заспаних окують,
Тих, що сьвітла цурають-ся,
Що спють і не чують
Дзвонів правди, дзвонів волі...
Уставайте, браття!
Бо та темрява теменна,
Непевна, проклята,

Приспить як нечиста сила
Усіх нас на віки,
І будуть з нас згнуцати-ся
Усі людські діти.
«Непотрібні!» – от що скажуть –
«Жениха заспали
Того з правдов, того з волев, –
За те-ж і пропали.
За те-ж скличе на весілля
Він чужії гості,
І чужих він привітає
В дворах на помостах!»

Читець II.

А ми мем стояти в порога в хоромах,
З рабами стояти і з ними дрімать,
З чужими рабами у своєму дому!...
Пожалувать ніжних не схоче-сь нікому:
«Недбалому – скажуть – за дверми дрімать!»...
Отака то наша доля
В широкому сьвітї!..
О, збирайте-сь, о, злітайте-сь
Усі руські діти!
О, збирайте-ся, злітайте
З усієго всюду:
Дайте ради, дайте сьвітла, –
Ваша слава буде.
Буде слава во вік віки,
А буде велика,
Що просьвітите ніч темну
І довгу, і дику.
Просьвіщайте-ж , батьки сизі,
Бо ворог лукавий
Вже крадеть ся на каліку
З ножем у халяві!
Вже крадеть ся й доконає,
Як не буде впину!
Всі чатують, як ті коти!...

Читець I.

О, просьвіти, браття,
Щоб каліку невидющу
Не вигнали з хати,
Не вигнали і не вбили!

Бо доки суд буде,
А нас люди гірше суду
Страшного осудять!
Зберіте-ж, батьки, ся в щасливу годину,
В велику семію усі ся зберіть!
Не дайте пропасти, не дайте загинуть,
І нас научайте і самі ся вчіть!
В широкому світі народів чимало,
Народів великих, народів святих:
Ви виділи, браття, як вни виростали,
Як вни просвіщали-сь, – дивіть ся на них,
Тай нас просвітіть так! І буде вам слава!
Де гадка согласна, де хіть не лукава,
Де правди, а не поклонів ся надіють, –
Там Бог Голова – і та правда приспіє!

Юрій ФЕДЬКОВИЧ.

Здоров чесному собору Просвіти у Львові!

Ведучий І. Відомий громадський діяч, один з нечисленних старших за віком народовців о. Степан Качала виступив з думкою організувати на основі Закону про товариства 1867 р. нове товариство, що поставило би собі за мету: «...помагати народню просвіту в напрямках моральнім, матеріальнім і політичним через видавання практичних книжок, брошур і т. д. в тій мові, якою нарід говорить». Той заклик підхопила академічна молодь і скликала збори, які вибрали комітет, що мав підготувати статут нового товариства. Уже у березні 1868 р. комітет подав статут до Галицького намісництва. Але через опір польської адміністрації його не було затверджено. Тоді члени комітету звернулися до міністерства освіти у Відні. 2 вересня 1868 р. з Відня надійшов дозвіл на заснування товариства. Це дало підставу для скликання перших загальних зборів, для організації яких було обрано комітет під головуванням професора академічної гімназії Анатолія Вахнянина.

Програма майбутньої «Просвіти» була коротко сформульована у виступі студента Андрія Січинського: «Кожний нарід, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоби нижні верстви суспільності, народні маси піднеслися до тої степені просвіти, щоби ця народна маса почула себе членом народного організму, відчула своє горожанське й національне достоїнство й узнала потребу існування нації як окремішньої народної індивідуальності; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього».

Читець II.

Уперед за край рідний та волю,
За окутий, пригноблений люд,
Хоч нічого не знайдеш, крім болю,
Хоч нас жде не віддячений труд!

Уперед, хто не хоче конати,
Стати трупом гнилим живучи!
Сміле слово – то наші гармати,
Світлі вчинки – то наші мечі!

Ведучий II. Галичина у другій половині XIX ст. була одним з найубогіших регіонів Європи: відстале сільське господарство з незначною промисловістю, малорозвиненою торгівлею, малою кількістю міського населення, низькими заробітками. На початок 1900 року близько 95% українців займалися сільським господарством, близько 1% працювало у промисловості. Освіта як у місті, так і на селі була в руках польських урядовців, які становили більшість. Після 1867 р. польська мова, як мова навчання, замінила німецьку у Львівському університеті, у всіх професійно-навчальних закладах, середніх школах і гімназіях.

На кожному кроці українці натрапляли на жорстокий опір поляків, а також опір та байдужість москвофілів, які мали великий вплив на розвиток мови і школи.

Саме в таких умовах і виникло товариство «Просвіта» як протипага антиукраїнським течіям у культурному житті, основним обов'язком членів якого стало просвітництво, а метою – довести, що українці – народ з культурними традиціями, народ, який відрізняється і від поляків, і від росіян.

Читець I. «Інтелігенція кожного народу повинна працювати коло свого народу... надіючись тільки на себе, – і снага, і слабота в нас самих; вона не тільки сама повинна стояти врівень з найвищими думками віку, але й зробити ті думки по спроможності власністю народу, розвиваючи тим часом і його національне самопізнання... Наша сила в народі, бо в нас, властиво, і нема нічого, крім народу...» (*Павло Грабовський*).

Ведучий I. Що ж робила «Просвіта»? Як створювала вона і утримувала свій авторитет у галицьких містах, містечках і селах?

26 травня 1870 року відбувся другий загальний збір Товариства, на якому було визначено нові принципи роботи «Просвіти». За два роки було засновано три нові філії

«Просвіти», організовано читальні, розпочато видавництво часопису «Письмо з Просвіти», а з 1880 року почала виходити народницька політична газета «Діло».

Першою книгою «Просвіти» для народу була «Зоря», видана в 1869 році. Широка популярність Товариства змусила галицький сейм надати йому 1000 срібних «допомоги», яку незадовго було збільшено ще на 50 %.

Буденну працю Товариства доповнювали святкові заходи. Першим святом, яким «Просвіта» зрушила, об'єднала всю Галичину, стало вшанування пам'яті Маркіяна Шашкевича у 1893 році. Саме відтоді почалося формування організаційної, популяризаційної практики підготовки і проведення заходів, які об'єднували українців, будили їхню свідомість, сприяли авторитетові «Просвіти».

Читець II.

Лиш освіта всюди сила,
В ній кується щастя й воля!
Ця лиш хата людям мила,
Де просвітня сяє доля...
Бо просвіта чуда творить,
Нищить тюрми та кайдани,
Геть зневіру й смуток гонить,
Родить світло, нищить рани...

Як без сонця хліб наш в полі
Не зародить, не доспіє,
Так і нам не ждати долі,
Аж просвіта нас зогріє...

Микола УГРИН-БЕЗГРІШНИЙ. Просвіта

Ведучий II. Читальні «Просвіти» проводили курси неписьменних, організовували «відчити», вечорниці, робили постановки п'єс, створювали рільничо-господарські та промислові спілки, позичкові і ощадні каси.

Своє 25-річчя «Просвіта» відзначила урочистими заходами, а також спільно з іншими українськими товариствами організувала перевезення з Новосілок-Міських (нині Новосілки Буського р-ну) на Личаківське кладовище останків Маркіяна Шашкевича.

31 січня 1896 р. на загальних зборах «Просвіти» головою Товариства було обрано професора Юліяна Романчука, який очолював його десять років. За той час швидкого розвитку

набув кооперативний рух. Було створено «Крайовий союз кредитовий» (1898), «Краєвий союз ревізійний» (1904).

«Просвіта» була ініціатором проведення урочистої маніфестації, віча у Львові на честь 50-річчя скасування панщини. Спільно з НТШ урочисто відзначила у Львові і в багатьох читальнях 100-річчя виходу в світ «Енеїди» Івана Котляревського.

До важливих здобутків «Просвіти» належало відзначення ювілейних річниць: 50-річчя з дня смерті Тараса Шевченка, 100-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича, 50-річчя «Руської бесіди», 40-річчя письменницької діяльності Івана Франка. 13 грудня 1913 р. «Просвіта» брала участь у події надзвичайного значення: митрополит Андрей Шептицький передав громадськості Львова Національний музей, ним заснований.

1914 рік «Просвіта» проголосила роком Тараса Шевченка, а в червні того ж року було організовано перший Краєвий здвиг українських руханкових, пожежних і стрілецьких організацій у Львові на площі «Сокола-Батька».

Ведучий І. Ще у 1899 р. більша частина народників об'єдналася в Національно-демократичну партію на чолі з Юліаном Романчуком і Костем Левицьким. Галицька інтелігенція сміливо почала поширювати назву «українець», «український» замість назви «русин», «руський». Одночасно було запроваджено фонетичний правопис до популярних видань «Просвіти».

«Просвіта» ставила своїм завданням виховати людину з твердим, непохитним «хочу» і «можу», «пораджу собі сам», а її заповіді: «Спирайся на власні сили! Працюй!» вимагали від людини знань, праці і віри. Тих знань, які кожен повинен був перетворити у дію на користь собі і своєму народові.

Читець І.

Земле моя, всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров.
Що до людей безграничну будить
Чисту любов!

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам – в серце кривди влучать,
Дай працювати, працювати, працювати,
В праці сконать!

Іван ФРАНКО

Ведучий II. Різними засобами і впливами «Просвіта» виховувала, формувала свідоме почуття України, українства у кожній людині. **Професор гімназії Михайло Галушинський у 1921 р. написав вічні для кожного українця слова: «Україна не є особа, не є уряд, не є добродійна установа. Україна – се ти, чоловіче, кождий зокрема. Але попереду спитай себе щиро, чи заслужив ти на таку почесну назву, як Україна. Як довго ти не заслужив собі сеї назви, так довго нема України для тебе. Учімося говорити, а враз з сим і поступати так, щоби ми змогли також сказати слова: «Україна се я!» А тоді не треба буде ні присяги, ні заклинання, що любимо Україну, що за неї готові все віддати. Щоденною працею, кожним поступком, ділом і словом будемо зазначувати, що «Україна се я!»».**

Ведучий I. На Західних Землях «Просвіта» була неофіційним міністерством освіти і культури (духовної і матеріальної) українського народу.

За прикладом Галичини освітні товариства під назвою «Просвіта» були організовані й на інших землях: спочатку в Одесі, пізніше – у Катеринославі, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Полтаві, Чернігові, Миколаєві, а також на Кубані, Далекому Сході (у Зеленому Клину). Активну працю розгорнула «Просвіта» також на Буковині, Закарпатті.

Ведучий II. Київська «Просвіта» була зареєстрована 26 травня 1906 року. Голова її, Борис Грінченко, був завзятий просвітянин. Сам від руки писав підручники українською мовою і сам по них навчав дітей. Написав із півсотні популярних книг для народу. Велику допомогу йому в цьому надавала його дружина Марія Загірня.

Для організації національно-культурної і просвітницької роботи київська «Просвіта» зібрала навколо себе ціле сузір'я особистостей, таких як Микола Лисенко, Кирило Стеценко, Агатангел Кримський, Сергій Єфремов, Володимир Винниченко, Леся Українка й інші. Київська «Просвіта» стала головним центром. З її ініціативи 20 вересня 1917 р. в Києві відбувся Перший всеукраїнський з'їзд «Просвіти», на якому було засновано Всеукраїнську спілку «Просвіти».

Ведучий І. Найбільше прислужилася «Просвіта» рідному народові своєю боротьбою з неписьменністю. За ініціативи «Просвіти» було організовано спеціальну комісію, до складу якої ввійшли НТШ, «Рідна школа», Товариство Андрія Первозванного, Ревізійний союз українських кооперативів, «Сільський господар», Союз українок, «Сокіл-Батько», «Великий Луг», «Відродження», «Взаїмна помоч українського вчительства», Учительська громада. **Відозву «Просвіти» до громадськості підписав митрополит Андрей Шептицький. «На сполох!.. Ставайте усі як стій у лави завзятух борців з нашим найбільшим нещастям, з темницею народу. Через грамотність – до національної свідомості, гідності, честі, до сили і слави рідної країни».**

Ведучий ІІ. Однак товариство «Просвіта» чекали нові випробування. Перша світова війна фактично припинила діяльність «Просвіти». Російська окупація завдала великої шкоди товариству. Було знищено бібліотеки, читальні, репресовано активних діячів. Деякі з них змушені були виїхати за межі Галичини.

1 листопада 1921 р. відбулися перші після війни загальні збори Товариства. Був сформований новий Головний відділ «Просвіти», головою якого став доктор Іван Брик.

Основна діяльність Товариства була перенесена у читальні, які були важливим осередком роботи з населенням. Місцева влада чинила величезні перешкоди в її роботі. Починання і працю «Просвіти» постійно підтримувала греко-католицька церква, очолювана митрополитом Андреем Шептицьким.

У 1934 р. Товариство налічувало 3046 читалень і близько 500 тисяч членів. За редакцією професора Василя Сімовича продовжував виходити ілюстрований науково-популярний місячник «Життя і знання», було налагоджено роботу видавничого фонду «Учітеся, брати мої!».

У 1936 р. «Просвіта» мала 83 філії, 3210 читалень, 1207 домівок, 3209 бібліотек із фондом 688186 книжок, 2185 театральних гуртків, 1115 хорів, 138 оркестрів, 550 гуртків самоосвіти, 86 курсів для неписьменних і 262 гуртки просвітянської молоді.

Здобула «Просвіта» і широке міжнародне визнання. Починаючи з 1928 року Головний виділ став членом Всесвітнього союзу освіти для дорослих і налагодив ділові контакти з чеським Освітнім інститутом ім. Масарика у Празі.

Ведучий І. Проте польська влада чинила все більший і більший опір. У 1938 р. вона заборонила відзначати 70-річний ювілей «Просвіти». За таких умов у низці місцевих «Просвіт» були проведені «німі свята». Люди тихим походом йшли навколо домівки читальні, освячували прапор і мовчки розходилися.

У Львові 70-річчя заснування «Просвіти» відбулися 22 травня 1938 р. також як «німе свято». Розпочалося свято Богослужінням, яке відправив єпископ Микита Будка. Андрей Шептицький у митрополичій каплиці собору святого Юра освятив новий біло-золотистий прапор «Просвіти» з написом: «В силі Духа перемога і щастя народу!». Прапор вигаптували членкині гуртка народного мистецтва, а автором був відомий поет і художник Святослав Гординський.

Митрополит Андрей Шептицький висловив весь трагізм і велич тієї ситуації так: **«Велике й радісне торжество 70-літнього ювілею «Просвіти» обходимо серед таких обставин всенародних терпінь, що стає неможливо виявити те, що кожний відчуває, кожний розуміє, над чим кожен терпить. Ювілей «Просвіти», що є торжеством цілого народу та лучить серця всіх, зібрав сьогодні стільки представників наших установ у чотирьох мурах цієї малої каплиці. «Просвіта» у хвилинах радості і смутку горнеться до Церкви, в ній шукає помочі і цим дає самотності сильну запоруку кращої майбутності...».**

Ведучий ІІ. Тут доречно пригадати слова Василя Сімовича, виголошені у привітанні «Просвіти» 8 грудня 1938 року:

«Той, хто знає, як виглядала наша народна нива перед 70-ми роками, хто знає, який тернистий шлях пройшла у своїй праці «Просвіта», будуючи на ній національне життя, – не може не відчувати гордощів, коли кине оком на те, як через «Просвіту», як її заходами один коло одного виростили нові будинки національного життя. Тут і кооперація, тут і культура, тут і мистецтво, тут і народне здоров'я. Одне

слово, все, що творить життя свідомого, культурного народу. Це не голі слова – це гола дійсність».

Заслуги «Просвіти» під час святкування 70-річчя описувалися такими висловлюваннями:

Просвіта засяяла ясным сонцем.

Просвіта стала на сторожі духу народу.

Просвіта зорганізувала ціле життя народу.

Просвіта двигнула добробут народу.

Просвіта поклала основи під рідне шкільництво.

Просвіта боронить гідність і честь народу.

Просвіта плекає християнську віру й мораль.

Просвіта – найбільша добродійка народу.

Просвіта – захисниця і провідниця народу.

Ведучий І. Останні перед війною загальні збори «Просвіти» відбулися 8 червня 1939 р. Її закрили як націоналістичну, ворожу організацію, а все майно її було по-варварськи знищено. Тих, хто намагався зберегти пам'ять «Просвіти», переслідували.

Відтоді «Просвіта» продовжувала свою діяльність за межами України.

Читець II.

О рідна мово, скарбе мій!
В мертвотних напастях чужини
Ти – мій цілющий, мій єдиний
Душі підбитої напій...

Нехай гнобить за роком рік
Надій нездійснених наруга, –
В тобі міцна моя потуга,
На всі скорботи певний лік.

І в краї рідному терпінь –
Путі невідомі Божі! –
Стоїш ти гордо на сторожі
Народніх прагнень і святинь.

Плюндрує все хижак лихий:
Мій рідний край – сумна пустиня...
Лиш ти стоїш, як та твердиня,
О рідна мово, скарбе мій.

Спиридон ЧЕРКАСЕНКО.
Рідномовний гімн українських емігрантів (1934)

Ведучий II. І – знову Львів!.. 20 червня 1988 року. Відновлено життя товариства «Просвіта». Головою обрано Романа Іваничука. У жовтні 1989 р. у світ вийшов перший номер газети «Просвіта». 11 травня 1994 р. – відкрито пам'ятник «Просвіті» авторства скульптора Василя Яроша.

Нині, у роки розбудови нашої держави, ми заслужено віддаємо належне тій величезній роботі, яку провела «Просвіта» за роки свого існування. **Це була дорога здобутків і втрат, перемог і розчарувань, але та дорога – націєтворча, державоствердна, просвітницька.**

Ведучий I. У нинішній 150-річний ювілей «Просвіти» віддаймо належну шану і любов заслуженим українським політичним, громадським та культурним діячам, головам і довголітнім провідникам «Просвіти» – творцям її історії за ту величезну, безкорисливу працю, яку вони проводили, очолюючи таку складну ділянку, за той неоціненний внесок, який вони зробили у розвиток освіти, виховання, науки і культури нашого народу.

Ведучий II. З-поміж галичан почесними членами «Просвіти» були: Андрей Шептицький, Олександр Барвінський, Іван Борисикевич, Анатоль Вахнянин, Михайло Галущинський, Володимир Гнатюк, о. Степан Качала, В. Левицький-Лукач, Кость Левицький, Богдан Лепкий, Костянтина Малицька, Омелян і Петро Огоновські, Євген Олесницький, Омелян Партицький, Іван Пулюй, Юліян Романчук, Степан Смаль-Стоцький, Василь Стефаник, Микола і Корнило Устияновичі, Степан Федак, Володислав Федорович, Іван Франко, Андрій Чайковський, Василь Щурат, Сидір Воробкевич, о. Йосип Заячківський, Юрій Федькович та інші.

З-поміж наддніпрянців: Володимир Антонович, Борис Грінченко, Михайло Грушевський, Павло Житецький, Михайло Комаров, Олександр Кониський, Іван Нечуй-Левицький, Микола Лисенко, Софія Русова, Степан Сірополко, Михайло Старицький, Василь Тарновський, Євген Чикаленко.

Почесним членом «Просвіти» став чех Франтішек Ржегорж, відомий етнограф, що подарував «Просвіті» чеські видання своєї бібліотеки.

Ведучий І. Львівське товариство «Просвіта» очолювали:

ВАХНЯНИН Анатоль – 8 грудня 1868 р. – 26 травня 1870 р.
ЛАВРІВСЬКИЙ Юліян – 26 травня 1870 р. – 5 травня 1873 р.
ФЕДОРОВИЧ Володислав – 22 травня 1873 р. – 31 травня 1877 р.
ОГОНОВСЬКИЙ Омелян – 31 травня 1877 р. – 28 жовтня 1894 р.
РОМАНЧУК Юліян – 31 січня 1896 р. – 29 червня 1906 р.
ОЛЕСНИЦЬКИЙ Євген – 29 червня 1906 р. – 2 листопада 1906 р.
ОГОНОВСЬКИЙ Петро – 2 листопада 1906 р. – 1 листопада 1910 р.
КИВЕЛЮК Іван – 1 листопада 1910 р. – 1 березня 1922 р.
ГАЛУЩИНСЬКИЙ Михайло – 2 квітня 1923 р. – 25 вересня 1931 р.
БРИК Іван – 28 березня 1932 р. – 8 червня 1939 р.
ДЗЕРОВИЧ Юліян – 8 червня 1939 р. – вересень 1939 р. ...
ІВАНИЧУК Роман – 20 червня 1988 р. – 23 березня 1996 р.
ЛУБКІВСЬКИЙ Роман – 23 березня 1996 р. – 2000 р.
ПІТКО Ярослав – 2000 р. – понині.

Ведучий ІІ. Біля джерел «Просвіти» стояли кращі сини і дочки українського народу, діячі культури, священники, меценати. Віддаймо їм нашу шану і вдячність.

Віддаймо поклін Матері-Просвіті, її велику працю приймімо за приклад у нашій державницькій, культурно-національній, освітній діяльності.

«Хоча яка тяжка була б наша боротьба, хоч як високо піднесла б вас доля, не дайте себе відірвати від вашої Матері – від Народу! Тоді лише ви будете сильні в Народі, а Нарід вами славний!...»

Це слова з Молитви, яку промовив **о. Йосип Заячківський 150 років тому**, на перших зборах «Просвіти». Тоді, коли закладалися основи української національної ідеї, ті слова запалили серця її засновників.

Ведучий І. І нині, в дні відзначення ювілею, ті ж самі слова промовляємо до тебе, дорога наша молоде, і до тебе, український народе. Твори, плекай і обороняй свою самостійну думку, ідею!

Нехай ніколи до нас не прозвучать слова Олесея Гончара **«Руйнуємо тим, що осторонь стоїмо. Руйнуємо своєю байдужістю!»**.

На сцену виходить хор і виконує «Молитву за Україну» (слова Олександра Кониського, музика Миколи Лисенка).

*(за матеріалами сценарію історико-мистецького заходу
«Світло «Просвіти»»)*

**«ПРОСВІТА» СВОЄЇ ПРАЦІ ЩЕ НЕ СКІНЧИЛА...
(до 150-річчя Товариства)**

*Україні потрібна своя ідеологія,
в якій би людські права
не витісняли права нації.*

Павло МОВЧАН

**I. «Сміливе слово – то наші гармати,
світлі вчинки – то наші мечі»**

(з історії зародження та діяльності «Просвіти» в Галичині)

*Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давнім життям,
З давніх брудів і думка розкута.
Ожиємо, брати, ожием!*

ІВАН ФРАНКО

II. «Просвіта» – великодній дзвін українства

(з історії «Просвіти» в Україні)

*А слово – струм,
А слово – зброя.
А віще слово – вічове.*

ІВАН ФРАНКО

III. Статутна діяльність Товариства «Просвіта»

як концентрована й матеріалізована українська ідея

*«Статути Товариства «Про-
світа» – це чудовий зразок
національної організаційної думки
другої половини ХІХ – першої
половини ХХ століття».*

IV. «Вогонь лиш там, де світим його ми»:

з когорти славних просвітян

*Ми просто йшли – у нас нема
Зерна неправди за собою.*

Тарас ШЕВЧЕНКО

V. «Просвіта», що не знає кордонів

*«Українське серце б'ється
На різних широтах»*

VI. Львівська «Просвіта»: свідомо праця, набуток, добробут

*«Завжди і всюди
стверджувати українське»*

**VII. Наші наміри найсерйозніші: до цього нас спонукає
реальність.**

(«Просвіта» за часи незалежності)

*Абсолютною нашою національною
ідеєю є Україна.*

Павло МОВЧАН

